

WILLIAMS, ANGIE – GARRETT, PETER – COUPLAND, NIKOLAS 1999: Dialect recognition. – Dennis R. Preston (toim.),

Handbook of perceptual dialectology
I s. 345–358. Amsterdam: John Benjamins.

UUSI NÄKÖKULMA KOHTELIAISUUDEN TUTKIMISEEN

Richard J. Watts *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press 2003. 304 s. ISBN 0-521-29406-4.

Kohteliaisuus on pragmatiikassa ja sosiolingvistiikassa verraten uusi tutkimusalue. Länsimaissa se sai alkunsa varsinaisesti vasta J. L. Austinin puheaktiteorian (1962) ja Paul Gricen artikkelin »Logic and conversation» (1975) myötä. Vaikka kohteliaisuudesta on kirjoitettu paljon, viimeiset 20 vuotta tutkimuskenttää on hallinnut yksi teoria ylitse muiden: Penelope Brownin ja Stephen Levinsonin (1987 [1978]) universaali kohteliaisuusteoria, jossa kohteliaisuuden nähdään liittyvän negatiivisten tai positiivisten kasvojen suojelemiseen. Brownin ja Levinsonin teoria on ollut — ehkä Geoffrey Leechin mallin (1983) ohella — ainoa, joka on tarjonnut teoreettisen pohdinnan lisäksi myös välineitä todellisen aineiston analysointiin.

Viime vuosina näitä pitkään vallinneita kohteliaisuusteorioita on alettu tarkastella kriittisemmin. Voidaankin puhua perinteisistä ja uusista, postmoderneista kohteliaisuusteorioista, joista jälkimmäisiin kuuluvat erityisesti Gino Eelenin (2001), Richard J. Wattsin (2003) ja Sara Millsin (2003) teokset. Vastapainona perinteisille teorioille näissä näkemyksissä korostetaan kohteliaisuuden tulkinnan subjektiivisuutta ja koh-

teliaisuuden rakentumista kontekstissaan, puhujien välisenä yhteistyönä. Suomessa erityisesti Arja Piirainen-Marsh (esim. 2004) on tutkinut keskustelunanalyysin avulla, miten kohteliaisuus rakentuu keskustelussa osanottajien yhteisenä vuorovaihtuksena.

Richard J. Wattsin teos *Politeness* on kunnianhimoinen johdatus kohteliaisuuden tutkimukseen. Wattsin tavoitteena on paitsi esitellä ja arvioida kohteliaisuudesta kirjoitettuja tutkimuksia myös pohtia, miten aiempia näkemyksiä voitaisiin korjata. Watts korostaa heti alussa haluavansa tehdä pesäeron Brownin ja Levinsonin kohteliaisuusteoriaan. Kirjan kymmenen lukua jakautuvatkin käytännössä kahteen osaan: aiemman tutkimuskirjallisuuden kriittiseen tarkasteluun ja Wattsin oman kohteliaisuuskäsitelmän, niin sanotun sosiaalisen mallin esittelyyn. Tarkastelen seuraavaksi yksityiskohtaisemmin näitä lukuja.

KRIITTINEN TIIVISTELMÄ KOHTELIAISUUSTEORIOISTA

Ensimmäisessä luvussa Watts toteaa, että suurin ongelma kohteliaisuuden tutkimis-

▷

seen tutustuvalla on sekava terminologia, kohteliaisuus-termin ambivalenssi. Tämä on epäilemättä totta — kohteliaisuuteen viitataan useissa tutkimuksissa enemmän tai vähemmän epämääräisesti, eikä sitä, mitä kohteliaisuudella tarkoitetaan, välttämättä eksplikoida. Wattsin mukaan kielen-tutkijat sekoittavat usein kaksi käsitystä, jotka tulisi pitää erillään. Nämä ovat niin sanottu kansan tai maallikkojen näkemys kohteliaisuudesta eli kohteliaisuus₁ (*first order (im)politeness*) ja kielentutkijoiden teoreettinen näkemys kohteliaisuudesta eli kohteliaisuus₂ (*second order (im)politeness*). Tähän asti tutkimus on keskittynyt tutkijoiden näkemykseen eli todellisesta vuorovaikutuksesta abstrahoituun kohteliaisuuteen. Kirjoittajan mukaan olisi kuitenkin syytä siirtyä tutkimaan kielenkäyttäjien käsityksiä; sitä, miten kielenkäyttäjät neuvottelevat erilaisissa vuorovaikutus-tilanteissa ja miten he itse tulkitsevat vuorovaikutuksen kohteliaaksi tai epäkohteliaaksi. Tätä periaatettaan Watts perustelee seuraavissa luvuissa monista eri näkökulmista.

Olellainen käsite Wattsin näkemyksessä on tilanteeseen sopiva käytös (*politic behaviour*), jolla hän tarkoittaa sellaista kielellistä käytöstä, jota osanottajat pitävät vuorovaikutus-tilanteessa odotuksenmukaisena, tilanteen sosiaalisen rajoitusten mukaisena. Kielellistä käytöstä, joka »ylittää» tai »alittaa» tämän sopivan käytöksen, hän pitää puolestaan kohteliaana tai epäkohteliaana. Kohteliaisuus ei siis ole oletusarvo, normi, vaan jotain enemmän. Watts korostaa, että kielen rakenteet eivät itsessään ole kohteliaita tai epäkohteliaita: epäkohtelias käyttäytyminen on käyttäytymistä, jonka osanottajat tulkitsevat tietystä vuorovaikutus-tilanteesta epäsovivaksi käytökseksi.

Kirjan toisessa luvussa Watts luo katsauksen kohteliaisuus-käsitteen historiaan ja kuvaa muun muassa, miten kohteliaisuus

on ymmärretty Euroopassa renessanssista alkaen aina 1800-luvulle asti. Se, mitä eri aikoina ja eri kulttuureissa on pidetty kohteliaana, on vaihdellut suuresti. Tällä käsitteen muuttuvalla luonteella Watts perustelee edelleen sitä, miksi tutkimuskohteen tulee olla juuri kohteliaisuus₁.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa Watts esittelee tunnetuimpia kohteliaisuus-teorioita (mm. Blum-Kulka, House ja Kasper 1989; Fraser ja Nolen 1981; Janney ja Arndt 1992; Lakoff 1973) ja niitä vastaan suunnattua kritiikkiä. Lähes kaikki aiemmat teoriat — lukuun ottamatta Eelenin (2001) näkemystä, jonka kehittäjä Watts kirjallaan oikeastaan jatkaa — pitävät tutkimuskohteena abstraktia tutkijoiden näkemystä kohteliaisuudesta. Watts kuitenkin kysyy, onko ylipäänsä mahdollista rakentaa ei-normatiivista, deskriptiivista teoriaa kohteliaisuudesta, kuten näissä teorioissa on yritetty tehdä. Kirjoittaja päätyy odotuksenmukaisesti vastaamaan kysymykseen kielteisesti: maallikoiden näkemystä kohteliaisuudesta (kohteliaisuus₁) ei voi irrottaa sosiaalisesta todellisuudestaan abstraktiksi tutkijoiden näkemykseksi (kohteliaisuus₂).

Tunnetuin kohteliaisuusteoria on epäilemättä Brownin ja Levinsonin (1987 [1978]) produktiivinen malli kohteliaisuudesta, jota Watts esittelee varsin kriittisesti. Eniten hän arvostelee sitä, että Brown ja Levinson laajentavat teorian kasvojen suojelusta teoriaksi kielellisestä kohteliaisuudesta. Viidennessä luvussa kirjoittaja ehdottaakin, että vuorovaikutuksen tutkimuksen kannalta mielekkäämpää olisi palata Erving Goffmanin (esim. 1967) alkuperäiseen kasvojen määrittelyyn, jossa ei erotella toisistaan positiivisia ja negatiivisia kasvoja. Brownin ja Levinsonin olettamus siitä, että puhujat käyttävät kohteliaisuusyis-tä kasvoja uhkaavissa tilanteissa automaattisesti positiivisia tai negatiivisia strategioi-

ta lieventämään teollaan aiheuttamaa uhkaa kuulijalle, on kirjoittajan mielestä yksinkertaistava. Kohteliaisuus, n yhdistäminen yksittäisiin vuoroihin on Wattsin mukaan ristiriitaista, sillä tietyn rakenteen tulkinta kohteliaaksi voi tapahtua vain kontekstissaan.

WATTSIN SOSIAALINEN TEORIA KOHTELIAISUUDESTA

Käytyään näin kriittisesti läpi aiemman tutkimusparadigman Watts siirtyy esittelemään vaihtoehtoista mallia Brownin ja Levinsonin mallille, niin sanottua sosiaalista mallia. Tässä mallissa pääpaino ei ole kohteliaisuuden teoreettisessa ja universaalissa määrittelyssä vaan puhujien omista käsityksistä kohteliaisuudesta vuorovaikutuksen aikana. Mallin pohjana on Bourdieun käytännön teoria: se, mitä voidaan tulkita (epä)kohteliaaksi, riippuu yksilön kielellisestä habituksesta ja hänen käytettävissään olevasta kielellisestä pääomasta. Watts yhdistää tähän oman teoriansa emergenteistä verkostoista (*emergent networks*). Emergentillä verkostolla hän tarkoittaa yksilöiden välisten sosiaalisten suhteiden verkkoa, jossa vuorovaikutustilanteen osallistujat yhteisesti rakentavat ja muokkaavat käsityksiään siitä, mikä on tilanteeseen soveltuva käytöstä ja mikä epäkohteliaista tai kohteliaista.

Watts korostaa, ettei hän mallissaan väitä, että tietty ilmaus on kohteliaan käytöksen todellistuma, eikä myöskään pyri selittämään, miksi se on kohtelias. Sen sijaan malli voi tarjota tapoja tunnistaa, milloin kuulijat saattavat tulkita ilmauksen (epä)kohteliaaksi eli miten kielenkäyttäjät vuorovaikutustilanteen aikana arvioivat sosiaalisen käytöksen kohteliaaksi tai epäkohteliaaksi. Watts toteaa, että tällaisen teorian, joka kuvaa kielenkäyttäjien omia käsityksiä kohteliaisuudesta (kohteliaisuus,),

täytyy siis kyetä määrittämään, miksi ja miten osallistujat luokittelevat tiettyjä kielellisiä rakenteita kohteliaiksi ja toisia epäkohteliaiksi.

Watts päättää kuudennen luvun ambivalenttiin huomioon: tunnistamme tilanteeseen sopivan käytöksen, kun osallistumme vuorovaikutukseen. Arvioimiseen ei ole kuitenkaan olemassa mitään objektiivisia kriteereitä. Vain aiemmat kokemuksemme ja havaintomme muiden osallistujien vastaavista kokemuksista voivat määrittää, mikä on tai ei ole sopivaa käytöstä. Tämän vuoksi (epä)kohteliaisuuden käsite on aina kiistanalainen, eikä se koskaan voi olla aksiomaattinen käsite universaalissa teoriassa ihmisen käytöksestä.

Tästä seuraa, että mitään kielellistä ilmausta ei voida pitää itsessään kohteliaana. Seitsemännessä luvussa Watts pureutuu tähän problematiikkaan ja analysoi erilaisia kielen rakenteita, joita on perinteisesti pidetty kohteliaina. Watts erottaa toisistaan niin sanotut vakiintuneet, ritualisoituneet (*formulaic*) ilmaukset (esim. puhuttelut ja kiitokset) ja niin sanotut puoliksi vakiintuneet ilmaukset (esim. epäsuorat kysymykset). Wattsin mielestä näillä ilmaistaan yleensä tilanteeseen sopivaa käytöstä, mutta joissain tilanteissa niiden voidaan myös tulkita ilmaisevan kohteliaisuutta. Toisaalta taas niiden puuttuminen keskustelusta aiheuttaa helposti sen, että puhujaa pidetään epäkohteliaana. Nämä kohteliaisuutta mahdollisesti ilmaisevat rakenteet (joita Watts kutsuu termillä *expressions of procedural meaning*) auttavat kuulijaa siis tulkitsemaan ilmauksen propositionaalista sisältöä.

Tässä kohtaa lukijan saattaa vallata pessimismi. Miten tutkijan ylipäänsä on mahdollista tulkita kielellisiä ilmauksia kohteliaiksi, jos hän ei itse ole osallistujana analysoitavassa vuorovaikutuksessa? Wattsin mukaan tutkijan on suoritettava tarkka analyysi kielellisestä vuorovaikutuksesta ja no-

jauduttava vahvasti kontekstuaaliseen tietoon. Ensin on arvioitava, mitkä kielelliset rakenteet vähintään vaaditaan, jotta puhe tulkittaisiin kyseisessä vuorovaikutustilanteessa sopivaksi käytökseksi; mikä on osallistujan tuntuma tilanteeseen ja mitä hän on sisäistänyt osaksi kielellistä olemustaan (habitustaan) tässä tilanteessa. Kielelliset rakenteet, jotka »ylittävät» tämän tilanteeseen sopivan käytöksen, voivat silloin olla keskeisiä ja mahdollisesti tulkittavissa kohteliaiksi.

Kahdeksannessa luvussa Watts palaa Gricen yhteistyön periaatteeseen, joka on ollut myös Brownin ja Levinsonin mallin pohjana, ja toteaa sen olevan liian staattinen kohteliaisuusteorian pohjaksi. Suurin kritiikki Gricen mallia kohtaan on tullut Sperberin ja Wilsonin (1995) relevanssiteorialta. Sperberin ja Wilsonin mukaan mikäään inhimillinen kommunikaatio ei voi olla »täydellistä», vaan onnistuneessa kommunikaatiossa on pikemminkin kyse onnistumisen asteesta; ei siis voida tehdä kahtiajakoa onnistuneeseen ja epäonnistuneeseen kommunikaatioon. Jokainen ilmaus keskustelussa on ärsyke, joka muuttaa kuulijoiden kognitiivista ympäristöä. Kuulijoiden tehtävänä on päätellä ilmauksesta sen kaikkein relevantein, ilmeisin merkitys.

Luvussa yhdeksän Watts soveltaa omaa teoriaansa ja relevanssiteoriaa käytäntöön yrittämällä paikantaa vuorovaikutuksesta mahdollisia kohteliaiksi tai epäkohteliaiksi tulkittavia kohtia. Tämä luku on tutkijan kannalta hedelmällisin. Watts analysoi melko yksityiskohtaisesti kahta keskustelua, joista toisessa tv-juontaja haastattelee vaalien alla Tony Blairia (Wattsin nimitys keskustelulle on yhteenottokeskustelu, *confrontational discourse*) ja toisessa radiotoimittaja keskustee ohjelmaan soittaneen kuulijan kanssa (ns. yhteistyökeskustelu, *cooperative discourse*).

Analyysi osoittaa muun muassa, että

molemmissa keskusteluissa niihin kohtiin, joiden voidaan tulkita olevan kyseisessä tilanteessa liiallisen kohteliaista tai epäkohteliaista käytöstä, liittyy jollain lailla vallankäyttö. Mielenkiintoinen on myös havainto siitä, että monet ilmauksista, jotka kontekstistaan irrallaan (ja perinteisesti) tulkittaisiin helposti kohteliaiksi tai epäkohteliaiksi, voivatkin olla kontekstissaan tulkittavissa päinvastoin. Esimerkiksi tilanne, jota Brownin ja Levinsonin mallin mukaan voisi kutsua positiiviseksi kohteliaisuudeksi, voidaankin keskustelussa tulkita negatiivisesti, jolloin se pikemminkin vahvistaa kuin lieventää »kasvoja uhkaavaa tekoa» (esim. tv-keskustelussa Blairin lausuma *if I could just finish this...* sen jälkeen, kun juontaja on edellisessä vuorossaan keskeyttänyt hänet).

Viimeisessä luvussa Watts kokoaa aiempien lukujen päätelmiä ja pohtii, miten mallia voidaan hyödyntää. Hän toteaa, että malli tulisi nähdä lisänä siihen kielen käytön tutkimukseen, jonka avulla voidaan päästä kommunikoivan ihmisen päähän ja nähdä, miten hän toimii. Tavoite on kunnianhimoinen. Watts korostaakin useaan otteeseen, että malli poikkeaa radikaalisti aiemmista. Käsitteiden — esimerkiksi kasvojen, kielellisen olemuksen, tilanteeseen sopivan käytöksen — määrittelyn osalta hän myöntää työn olevan vielä kesken, mutta seisoo silti vahvasti mallinsa takana: ainut käypä tutkimuskohde kielellisessä kohteliaisuudessa ovat ne tavat, joilla keskustelun osanottajat luokittelevat sosiaalisia ja kielellisiä toimintoja omien käsitystensä perusteella kohteliaiksi ja epäkohteliaiksi.

LOPUKSI

Kuten Watts toteaa kirjan esipuheessa, teos on tarkoitettu johdantokirjaksi kohteliaisuuden tutkimukseen. Kirja on selkeästi kirjoitettu ja etenee johdonmukaisesti. Erin-

omainen apuväline termiviidakossa on myös kirjan loppuun koottu sanasto. Tutkimusalueen laajuuden ja hajanaisuuden vuoksi epäilen kuitenkin, toimisiko teos ensimmäisenä johdatuksena aiheeseen. Vaikka esimerkiksi Brownin ja Levinsonin kohteliaisuusteoriaa, jonka kritisoimisen ympärille varsinkin kirjan alkuosa rakentuu, esitelläänkin monessa kohdin, teoria on kuitenkin sen verran yksityiskohtainen, että tutustuminen siihen ennen Wattsin kirjaa helpottaa lukemista huomattavasti. Sama koskee Bourdieun teoriaa.

Kohteliaisuus on kielentutkimuksessa kiistelty käsite. Vuorovaikutusta analysoidessa on usein helpompaa sivuuttaa tai kiertää se kuin yrittää paikantaa sitä tutkitavasta keskustelusta. Watts kulkee kuitenkin varmoin askelin omaa — vaikkakin Eelenin (2001) viittoittamaa — tietään ja määrittelee varsin vakuuttavasti näkemyksensä tutkimuskohteesta (maallikkojen käsitys kohteliaisuudesta eli kohteliaisuus,) ja tilanteeseen sopivan käytöksen ja (epä-)kohteliaan käytöksen rajoista. Peruskäsitteiden uuden tulkinnan lisäksi erityisen ansiokasta Wattsin teoksessa on se, että hän ei tyydy vain kritisoimaan vallinnutta Brownin ja Levinsonin mallia teoreettisella tasolla vaan esittää sen tilalle oman mallinsa, jota voidaan käyttää työkaluna todellisten keskustelujen analysoinnissa. Pelkkä teoreettinen pohdinta ja kontekstistaan irrotettujen lauseiden tarkastelu ei voikaan auttaa ymmärtämään kohteliaisuuden monitahoista ilmiötä, ellei samalla analysoida autenttisia keskusteluja.

Toisaalta kirjoittajan hyökkäys Brownin ja Levinsonin teoriaa vastaan tuntuu välillä hiukan kohtuuttomalta: Watts ei tunnu löytävän mallista juuri mitään hyvää, vaikka se on ilman muuta ollut ja on edelleen vaikutusvaltainen ja on antanut lukuisille tutkijoille välineitä analysoida kohteliaisuuden ilmenemistä puheessa. Myös Wattsin

oma malli herättää ilmeisistä ansioistaan huolimatta joitakin kysymyksiä: miksi kirjoittaja esimerkiksi käyttää analyysissa kohteliaisuudeksi mahdollisesti tulkittavien ilmausten määrittelyssä ja luokittelussa sellaista terminologiaa, jonka hän aikaisemmassa luvussa on todennut sekavaksi ja heterogeeniseksi?

Myös Wattsin vahvasti korostama kohteliaisuuden tilannesidonnaisuus johtaa kysymään, voidaanko loppujen lopuksi koskaan saavuttaa yhteistä näkemystä siitä, mikä on tilanteeseen sopivaa käytöstä. Miten tällöin pitäisi suhtautua esimerkiksi kielenopetukseen, jossa toisen tai vieraan kielen oppijoille on pakostakin annettava jonkinlaisia malleja vuorovaikutukseen, työkaluja toimia erilaisissa tilanteissa? Kohteliaisuushan on perinteisesti ollut tärkeä alue kulttuurienvälisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Jotta voimme ylipäänsä sanoa kielestä jotain, eikö meidän tutkijoina ole pakko tehdä yleistyksiä?

Toisaalta Wattsin näkemyksen vahvuus piilee juuri tässä. Watts ei teoksessaan yritäkään Brownin ja Levinsonin tavoin luoda kohteliaisuudesta objektiivista, universaalialia ja ennustavaa teoriaa. Sen sijaan hän toteaa, että vuorovaikutuksessa yksilöt voivat saavuttaa yhteisymmärryksen siitä, millainen käytös on tilanteeseen sopivaa. Tämä johtuu siitä, että he toimivat samalla sosiaalisella kentällä. Universaaliuden sijaan Wattsin malli tarjoaakin kenties moniulotteisemmän näkökulman ja analyysimallin kohteliaisuuden tutkimiseen kontekstissaan. Kuten Watts toteaa (s. 263): »(Im)politeness₁ is an area of discursive struggle in social practice in every society and in every language. It is that which makes it interesting, and it is that which makes it universal.» ■

JOHANNA TANNER

Sähköposti: johanna.p.tanner@helsinki.fi

▷

LÄHTEET

- AUSTIN, J. L. 1962: *How to do things with words*. New York: Oxford University Press.
- BLUM-KULKA, SHOSHANA – HOUSE, JULIANE – KASPER, GABRIELE (toim.) 1989: *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. Norwood, NJ: Ablex.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987 [1978]: *Language and politeness: Some universals in language usage*. Studies in interactional sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- EELEN, GINO 2001: *A critique of politeness theories*. Manchester: St Jerome.
- FRASER, BRUCE – NOLEN, WILLIAM 1981: The association of deference with linguistic form. – *International journal of the sociology of language* 27 s. 93–111.
- GRICE, PAUL 1975: Logic and conversation. – Peter Cole & Jerry L. Morgan (toim.), *Syntax and semantics: Speech acts* 3 s. 41–58. New York: Academic Press.
- GOFFMAN, ERVING 1967: *Interaction ritual: Essays on face-to-face behaviour*. Garden City, NY: Anchor Books.
- JANNEY, RICHARD WAYNE – ARNDT, HORST 1992: Intracultural tact versus intercultural tact. – Richard Watts, Sachiko Ide & Konrad Ehlich (toim.), *Politeness in language: Studies in its history, theory and practice* s. 21–41. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LAKOFF, ROBIN 1973: The logic of politeness: Or minding your p's and q's. – *Chicago Linguistic Society* 8 s. 292–305.
- LEECH, GEOFFREY 1983: *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- MILLS, SARA 2003: *Gender and politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PIIRAINEN-MARSH, ARJA 2004: Tracing the interactional dimension of (im)politeness: Strategies for managing adversarial questioning in intercultural broadcast talk. Esitelmä: International conference on language, politeness and gender: the pragmatic roots. Helsingin yliopisto 5.9. 2004.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDE 1995: *Relevance: Communication and cognition*. 2., muutettu painos. Oxford: Blackwell.
- WATTS, RICHARD J. 2003: *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.